

KNJIŽNA POROČILA IN OCENE

Dunja Rihtman — Augustin: Struktura tradicijskog mišljenja. Zagreb, Školska knjiga 1984. 198 str. 8°.

"Kadar se drenjamo v tramvaju, mečemo smeti z balkona osmega ali osemnajstega nadstropja stolpnice, pošiljamo v ... šoferja, ki nas prehiteva nepravilno, ko na delovnem mestu v delovnem času proslavljamo sinovo rojstvo — ali počnemo to zato, ker smo primitivni, nekulturni ... ali pa je razlog drugje? Včasih se nagibamo k sklepu, da to in še marsikaj drugega delamo zato, ker je naša miselnost zastala, ker v nas prevladuje atavizem tradicionalne, in to kmečke miselnosti..." Tako začenja svojo nenavadno knjigo avtorica Dunja Rihtman-Augustin, nato pa se sprašuje: "Kakšen je odnos med nami, našim položajem in našim mišljenjem in tradicijo in tradicionalno miselnostjo, kakšen je odnos med preučevanjem tradicionalnih skupnosti in preučevanjem današnje družbe, kakšno je razmerje med zgodovino in sedanjostjo?"

Predmet avtoričine analize sta kmečki način življenja in mišljenja, torej struktura tradicionalne miselnosti in to kot segment psihične strukture današnjega človeka. V uvodnem delu knjige avtorica med drugim navaja tudi Zygmunta Baumana in z njim ugotavlja, da je današnji človek za razloček od človeka na plemenski stopnji razvoja udeležen v več družbenih skupinah hkrati; zaradi te segmentiranosti se večkrat znajde v zelo težkem položaju. Vseh segmentov, pravi avtorica, ni mogoče spoznati in četudi bi spoznali vse, bi resnica še ne bila njihova vsota. Vredno pa je vedeti čim več in njena razprava je namenjena globljemu poznavanju enega od pomembnih segmentov naše preteklosti — strukturi tradicionalne miselnosti. Te pa avtorica ni iskala v nedoločenem ljudstvu, ampak v družinski zadrugi, ker je v etnoloških besedilih o tej temi največ podatkov o vrednotah in normah v tradicionalni družbi.

Da bomo razumeli, kako ji je to uspelo, moramo nekoliko podrobneje povzeti njeno razpravo.

Model harmonične, idealne zadrugne skupnosti je utrdila knjiga Ognjeslava Utješinovića, Die Hauskomunionen der Südslaven, Dunaj 1859. Sredina preteklega stoletja je bil na Hrvaškem čas, ko je fevdalni red skupaj s tradicionalnimi ustanovami zašel v globoko krizo. Avtor, navdušen privrženec ilirizma, pesnik, ki je poznal tudi pravno, politično in gospodarsko literaturo, se je v iskanju rešitev družbenih problemov opiral tudi na vzornika W. Riehla, začetnika nemške etnologije. V obdobju "moralnega propada" in "splošne gospodarske zmede" mu je družinska zadruga pomenila vzorni temelj za organizacijo poljedelstva, model za ohranitev pravne ureditve, proti drobljenju zemljiške posesti, proti odhajanju v mesta, proletarizaciji in množičnemu obubožanju. Njene osrednje vrednote so bile sloga, poštenje in pripadnost skupnosti (zajedništvo).

Približno v istem času je Društvo gospodarsko hervatsko-slavonsko izpeljalo med svojimi člani anketo, katere rezultati prikazujejo zadrugo v bolj raznoliki in stvarnejši podobi. V odgovorih sta izraženi dve skrajnosti: po prepričanju enih bi z ohranjanjem patriarhalnih odnosov lahko preprečili diferenciacijo na vasi, ustavili bi odhajanje kmečkega prebivalstva in njegovo obubožanje, po drugem prepričanju pa so patriarhalni odnosi ovira za modernizacijo gospodarstva.

Utješinovičev model je sto trideset let vplival na znanstveno literaturo o zadrugah, o južnih Slovanih in o njihovih družbenoekonomskih odnosih, čeprav so ga razveljavljala še druga sodobna in tudi starejša poročila. Različno govore o tem predmetu že teksti iz 18. st. Matthias Piller in Ludwig Mitterpacher, ki sta opisala svoje potovanje po Slavoniji leta 1783, prikazujeta zadrugo

go brez podrobnosti in razmeroma idealno, a omenjata tudi gospodarske pritiske, obveznosti do fevdalca, vojske in kralja in latentne možnosti notranjih prepričkov. Konkretnije podatke pa najdemo v knjigi Satir iliti divji čovik Matije Antona Reljkovića iz leta 1762. Brez romantičnega olepševanja je pisatelj, ki je bil sicer vnet zagovornik nedeljive lastnine, starešinove avtoritete, podrejenosti žensk in drugih kvalitet zadrugne življenja, na primerih pokazal, da je življenje drugačno. Govoril je o ekonomski diferenciaciji v egalitarni zadrugi, o krajih, o omejenosti gospodarjeve moči in o preprikih, ki jih porajajo interesi posameznikov ali posameznih malih družin.

Zadrugo je opisoval tudi Ivan Lovrić, avtor komentarja k Potovanju po Dalmaciji Alberta Fortisa. Njegovo delo temelji na poznavanju razmer v Cetinjski krajini v drugi polovici 18. stoletja. Lovrić je nagibal k predstavi o složni skupnosti, a videl je tudi drugo plat medalje in ni tajil, da so prepriki latentni.

V 19. stoletju, času romantičnih vplivov na etnologijo, je preučevanje ljudskega prava odkrivalo nove poteze tudi v družinski zadrugi. Baltazar Bogić, podkovan v pravni teoriji in seznanjen s sodobnimi smermi v etnologiji, je objavil rezultate ankete o ljudskem pravu leta 1874. Gradivo je govorilo o skupni lastnini, pa tudi o osebnosti, ki naj bi bila, po mnenju večine, zadrugnemu življenju v škodo. Moč je bila osredotočena v gospodarjevi osebi, a je bila manjša, kakor je to predpisoval idealni model. Prevladujoči vrednosti — sloga in pripadnost skupnosti (zajedništvo) sta bili često ogroženi.

Osnova za sabiranje in proučevanje građe o narodnem životu, ki jo je Antun Radić objavil leta 1897 v Zborniku za narodni život i običaje Južnih Slavena, je kot raziskovalno orodje vplivala na Radićeve sodelavce in na vse generacije etnologov na Hrvaškem od ustanovitve katedre na zagrebškem vseučilišču. Avtorica je v svoj izbor vključila tudi sedem monografij, pisanih po Osnovi, katerih avtorji so bili izredno sposobni opazovalci in opisovalci: Otok Josipa Lovrečiča, Trebarjevo Kate Jajncrovo, Bukovica Vladimirja Ardalčića, Poljica Frana Ivaniševića, Prigorje Vatroslava Rožiča, Logar Josipa Kotarskega in Varoš Luke Lukića, Obravnava jih kot variante kmečke kulture, kmečkega načina življenja in pojmovanja tega življenja. Monografije pripovedujejo, da je bilo razmerje med skupno in osebno lastnino, vključujoč krajo, v zadrugnem gospodarstvu vedno komplementarno in da osebna lastnina v zadrugi ni mlad pojav. V vseh je izražena zahteva po gospodarjevi avtoriteti, vendar so jo zadrugne skupnosti vedno omejevale. Ženske imajo nizek družbeni položaj, so pa lastninsko neodvisne in se vključujejo v denarno gospodarstvo. Ne vtikajo se v javne, pomembne odločitve, spoštujejo vse moške člane zadruge, po drugi strani pa opravljajo prav tako pomembna dela, skrbijo za prehrano, vzdržujejo stik z okolico in predvsem vplivajo na moške odločitve. Tudi prepriki niso samo bolezenski pojav v zadrugnem življenju v 19. stoletju, ampak so sestavni del skupnega življenja posameznikov, ki imajo skupne in osebne proizvodilne in lastninske interese, ki so povezani z različnimi sorodstvenimi vezmi v skupino, ki je zamišljena kot egalitarna, v resnici pa je notranje razslojena na močnejšo skupino moških in šibkejši skupini žensk in mladih ljudi. Kljub močnim težnjam po zapiranju v družinske in vaške meje so bile zadruge po administrativni poti, z vojaško obveznostjo, šolanjem, prek literature, sejmov itn. povezane s splošnimi družbenimi tokovi in vključene v tržne, politične in politikantske odnose z zunanjim svetom.

Kritični pregled literature, ki je v zadnjih dveh stoletjih nastajala o družinski zadrugi, zaključijo avtorica tako, da ponovno izloči modele Utješinovića, Radića in Emila Sicarda in jim doda še svojega — ta je bogatejši predvsem zato, ker uvaja ločeni ravni idealne predstave in resnične kulture. Tako se knjiga Dunje Rihtman-Augustin uvršča med zelo redke etnološke razprave, ki se navezujejo na prejšnje ugotovitve drugih avtorjev in ki razvidno dodajo svoj prispevek k poznavanju obravnavane teme. Omenjeni model zaključuje glavni tok razprave, ki se v

mnogih poglavjih dotika najrazličnejših teoretičnih vprašanj, npr. o kulturi in etnološkem raziskovanju, o kulturnozgodovinski šoli, o zamišljenem in resničnem redu, o tradicionalnem in ljudskem inu.

Ponovni razmislek o zadruzi v knjigi Dunje Rihtman-Auguštin poteka kot potovanje v času in kot potovanje od idealnega modela k resničnemu življenju. Bolj ko prebiramo časovno odmaknjena besedila, bolj prepoznavamo v njih mišljenjsko strukturo, ki jo poznamo iz vsakdanjega življenja v današnjem času. Tako je npr. "prodor-no kritični Reljković spoznal, da je življenje na vasi, v zadruzi, vse prej ko idilično. Sloga je nekaj, o čemer sanjajo, istočasno pa je nedosegljiva. Zamišljeni red imajo neprestano pred očmi in na umu, a se neprestano ruši na ravni gospodarskih odnosov in organizacije dela, na ravni družinskih odnosov, na ravni kolektivnih in posameznikovih interesov in končno, na ravni pogleda na svet, ki se zavzema za slogo in zaupanje, v resnici pa" (str. 52, prev. M. R.) Na ta način je zanimiv tudi odstavek o komunikacijah z zunanjim svetom, kjer avtorica opaja: "Odnos do goljufije (obsodba ali strpnost do nekaterih vrst goljufije) morda najbolje določa mejo ožje in širše skupnosti. Isto velja za prodajo dobrega ali slabega blaga. Medtem ko so goljufijo sorodnika, sosedu ali celo vaščana strogo obsojali, pa imajo do nje mnogo ohlapnejši odnos, če gre za ogoljufanje tujca, gospode ali oblasti ali pa če gre za prodajo pokvarjenega blaga neznani osebi, ki ne pripada isti skupnosti" (str. 176, prev. M. R.).

Tudi slovenski bralec ves čas ve, za kaj gre, čeprav je daleč od izkušnje ali spomina na zadržno življenje, saj zadruga pri Slovencih ni zgodovinsko dokazana. Ali to pomeni, da ima naš segment tradicionalne miselnosti iste sestavine ali pa je to izraz dejstva, da smo globoko udeleženi v širši skupnosti, ki se še vedno vede po načelih patriarhalne zadruge, v dvojnosti med idealom in resničnostjo? Zamišljena, idealna ureditev je bila vgrajena v "Cvijičevo" patriarhalno kulturo" in je koristila politiki kot obrazec o dominantnem narodu in razredu v stari Jugoslaviji, avtorica pa ugotavlja, da model tradicionalne miselnosti obremenjuje z idilično sliko junaške, demokratične in egalitarne preteklosti tudi našo sodobno publicistiko in sodobni politični jezik.

Razprava Dunje Rihtman-Auguštin je izvirna že v osnovnem namenu, prodrati v strukturo tradicionalne miselnosti, da bi bolje razumeli sedanost. Vodi nas skozi izbrane tekste tako, da spoznamo najpomembnejša poglavja iz preteklosti hrvaške etnologije, ob tem pa ves obseg problematike družinske zadruge. Njen najpomembnejši uspeh pa je ta, da jo beremo kot analizo miselnosti v naši širši družbi, mislenosti, katere segment je tradicionalno mišljenje z dvojno strukturo ideala in resničnosti.

MOJCA RAVNIK

Marek Gawecki, Wiesz środkowego i polnocnego Afganistanu. Tradycja i próby modernizacji (Vas srednjega in severnega Afganistana. Tradicija in poskusi modernizacije), Prace etnologiczne 10, Wrocław 1983

Med razmeroma redkimi etnološkimi študijami o Afganistanu, ki so bile napisane v zadnjih letih, zasluži knjiga Mareka Gaweckega posebno pozornost, prvič zaradi obsežnosti in kompleksnosti prikaza družbene in gospodarske strukture afganskega podeželja in drugič zato, ker je prva samostojna etnološka monografija katerega poljskega avtorja o tem delu Srednje Azije.

To seveda ne pomeni, da zanimanje poljskih znanstvenikov za Afganistan in sosednje dežele nima bogate preteklosti. Po podatkih Zbigniewa Jasiewiczza v predgovoru k omenjeni monografiji, so se Poljaki srečali s prvimi opisi Afganistana že v 17. stoletju, kasneje pa so o tej deželi poročali poljski misijonarji, uslužbenci in vojaki v ruski carski službi. Po obisku afganskega kralja Amanullaha na Poljskem (med turnejo po Evropi, leta 1928) so se začeli razvijati tudi gospodarski in politični stiki

med državama, ki so se po drugi svetovni vojni okrepili in razširili še na področja kulture, znanosti in šolstva. Tako je postal Afganistan eno od glavnih izvenevropskih delovišč poljskih etnologov.

Leta 1976 je Inštitut za etnologijo na univerzi Adama Mickiewicza v Poznaniu organiziral azijsko etnološko ekspedicijo, v kateri je bilo pet etnologov (med njimi tudi M. Gawecki in Z. Jasiewicz), dva filologa in štirje člani pomožnega osebja. Terensko delo je potekalo na dveh lokacijah v severnem Afganistanu (Kajsar pri Majmani in Daulatabad) in v dveh vaseh osrednjega dela dežele (Najak in Tala).

V tako izbranih teritorialnih okvirih so avtorja monografije, M. Gaweckega, zanimala predvsem naslednja vprašanja:

— kateri so bili mehanizmi in rezultati sprememb v kmečkih skupnostih glede na razlike v etnični sestavi, zgodovinskih razmerah in geografskem okolju;

— kaj je pospeševalo proces modernizacije in kaj ga je zaviralo;

— kako daleč je napredoval ta proces do leta 1978.

Ta vprašanja so bila obdelana za obdobje zadnjih sto let, t.j. od osemdesetih let 19. stoletja do Tarakijevega državnega udara ali revolucije konec aprila 1978.

Uvodno poglavje obsega poleg opisa geografskega okolja še zgoščen prikaz etnične strukture prebivalstva, zgodovine in religije. V zvezi z obravnavo religije pripomnimo, da avtor ni zašel v pretirano črno-belo poenostavljanje; tako npr. islama ni označil za "nazadnjaško" vero a priori, marveč ga je zanimalo, kakšne so lokalne interpretacije korana. Drugo poglavje osvetljuje notranjo organiziranost vaških skupnosti severnega in srednjega Afganistana, tretje poglavje različne oblike zemljiške lastnine, četrto načine obdelovanja polj, zbiranja in spravljavanja pridelkov in peto poglavje integrativno funkcijo javnih del, šolstva in trgov (bazarjev).

Avtor je ugotovil, da se družbena stratifikacija afganskih kmečkih naselij v obravnavanem času ni bistveno spremenila. Državno uradništvo je v vaseh prevzemalo funkcije, ki jih je prej imel svet starcev. Pokazalo se je tudi, da so vasi v ekonomskem pogledu precej razslojene. Poljedelstvo je bilo v času raziskovanja na veliki večini posestev še tradicionalno. Nekaj poljedelskih strojev in sodobnega orodja so premgli le bogati zemljiški posestniki na severu države in še ti so priprave uporabljali na neustrezen način. Neenotnost podeželskega prebivalstva so poglobljali še verski in etnični razločki. Islam v svojih različnih pojavnih oblikah (šlitski, sunitski in izmaelitski) je še vedno uravnaval družbeno in ekonomsko dogajanje in pogosto zaviral ali povsem onemogočal procese modernizacije. Državna oblast v tem pogledu ni mogla ali hotela storiti ničesar. Napredek poljedelstva so ponekod omejevale tudi neugodne geografske razmere.

V knjigi je poleg teh osnovnih ugotovitev še pravo bogastvo raznovrstnih podatkov o Afganistanu, ki so bili zbrani bodisi neposredno na terenu ali povzeti po starejši in novejši literaturi. Pri tem je treba poudariti, da se avtor ni omejil le na etnološko literaturo, marveč je s pridom uporabil tudi številna dognanja geografske in ekonomske stroke.

K nazornosti teksta prispeva 65 črno-belih fotografij med besedilom in v prilogah, 17 risb in grafikonov in 4 tabele.

Znani dogodki v Afganistanu so po letu 1978 do temeljev pretresli ustaljeni način življenja, povzročili močno politično polarizacijo prebivalstva, a prinesli tudi zemljiško reformo, hitrejšo industrializacijo in razmah šolstva. Že zaradi tega lahko z gotovostjo trdimo, da se Afganistan tokrat ne bo ognil močnemu vplivu tehnično naprednejšega zunanjega sveta, čemur se je še nekako izmikal v zadnjih nekaj desetletjih. Knjiga Mareka Gaweckega bo ostala dragocen dokument tega prelomnega obdobja, prispevala pa bo tudi k razreševanju nekaterih splošnejših vprašanj etnološke stroke, npr. enosmernosti kulturnega razvoja in pojma "azijskega načina gospodarstva".

ZMAGO ŠMITEK